

Samenvatting

Wat bepaalt de mogelijkheden voor sociale inclusie in de wijk voor mensen met een lichte verstandelijke beperking of een psychische aandoening?

Deze hoofdvraag staat centraal in dit onderzoek. Sociale inclusie is een proces, waarbij participatie van individuen wordt bevorderd en uitsluiting van mensen met een beperking wordt teruggedrongen (Bolsenbroek & Houten, 2010; Cobigo et al., 2012). Sociale inclusie in de wijk heeft in dit onderzoek betrekking op sociale netwerkvorming en gemeenschapsvorming, bekeken vanuit de leefwereld van wijkbewoners. Sociale netwerken van mensen met lichte verstandelijke beperkingen of psychische aandoeningen zijn relatief klein en het bestaande sociale netwerk is vaak overbelast. In de wijk is vaak geen steunend sociaal netwerk op loopafstand, zijn er weinig sociale contacten en wordt er minder geparticipeerd in bewonersgroepen. Onbekendheid met mensen met een beperking en beeldvorming vormen een belemmering voor sociale inclusie in de wijk. Het belang van sociale inclusie wordt ook onderkend in beleid en wetgeving, zoals in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo 2015) en het VN-verdrag voor de rechten van mensen met een beperking. Het is van belang om op zoek te gaan naar patronen die bepalend zijn voor *daadwerkelijke mogelijkheden* voor sociale inclusie.

Capability perspectief

De capability benadering (o.a. Nussbaum, 2011; Sen, 2009) biedt de mogelijkheid om zowel het individu als de samenleving te evalueren en is daarom toegepast als theoretisch kader. De capability benadering gaat uit van de feitelijke kansen die het bestaan te bieden heeft en de middelen die iemand nodig heeft om een menswaardig leven te leiden. *Capabilities* zijn de daadwerkelijke mogelijkheden voor een menswaardig leven.

In dit onderzoek is de lijst met centrale capabilities van Nussbaum (2011) gebruikt. De focus ligt op de capability *sociale banden* waarbij het gaat over in staat zijn om met en voor anderen te leven en sociale interacties aan te gaan. Maar ook over gelijkwaardigheid en geen hinder hebben van discriminatie of stigma (Nussbaum, 2011, p. 34). De capability sociale banden sluit goed aan bij de definitie van sociale inclusie.

De waarde van het capability perspectief voor het proces van sociale inclusie zit in de ruimte die het geeft aan diversiteit. Inclusie richt zich niet op het aanpassen *aan* de norm, maar op het aanpassen *van* de norm zodat er ruimte komt voor diversiteit. Denken in menselijke diversiteit biedt ruimte voor keuzes die een persoon zelf maakt en wat deze persoon nodig heeft om capabilities om te zetten in handelingen. Daarom worden mensen met lichte verstandelijke beperkingen en psychische aandoeningen gezien als wijkbewoners en worden alleen verschillen benoemd, die zichtbaar zijn.

Opzet van het onderzoek

In een casestudy zijn drie verschillende wijken in Nijmegen met elkaar vergeleken op basis van verschillende buurtkenmerken, zoals het aantal bewonersinitiatieven, de ligging van de wijk ten opzichte van het centrum en de reputatie van de wijk. De nadruk ligt op het achterhalen van wijkspecifieke kenmerken die het proces van sociale inclusie bepalen. In totaal zijn 34 individuele diepte-interviews gehouden met respondenten met een lichte verstandelijke beperking of met een psychische aandoening. Met 27 respondenten uit bewonersgroepen zijn groepsinterviews gehouden en aan de focusgroepen hebben 17 respondenten meegedaan.

Sociale rollen

Mensen met een beperking hebben verschillende sociale rollen in de wijk, zoals buurman of buurvrouw, incidenteel bezoeker, vaste deelnemer of vrijwilliger van activiteiten, mantelzorger of informeel maatje. De verschillende sociale rollen leverden sociale contacten op, waardoor het persoonlijke sociale netwerk vergroot werd. Een aantal sociale rollen, zoals deelnemer of vrijwilliger bij activiteiten, leverde ook een bijdrage aan andere capabilities, zoals de capability spel of de capability controle eigen omgeving (zie lijst van Nussbaum in hoofdstuk 2). Er zijn verschillende motivaties om al dan niet sociale rollen in de wijk te vervullen, waarin drie verschillende patronen zichtbaar zijn. De verdeling van de respondenten over de drie patronen was ongeveer gelijk.

- In het **eerste patroon** vervulden respondenten geen of nauwelijks sociale rollen in de wijk en hadden hier ook geen behoefte aan. Sommige respondenten voelden weinig binding met een wijk en voor het vormen van sociale netwerken waren ze niet aangewezen op de wijk.
- In het **tweede patroon** vervulden mensen *bewust* diverse sociale rollen in de wijk. Diverse factoren waren hierin stimulerend, zoals de diversiteit in activiteiten, affiniteiten met sociale omgangsnormen in een wijk of gedeelde hobby's.
- In het **derde patroon** wilden mensen graag (meer) sociale rollen vervullen, maar de omstandigheden lieten dit niet toe. De belemmeringen waren soms meer gekoppeld aan de persoon, zoals lichamelijke gezondheid of een beperking. Andere belemmeringen waren meer contextueel van aard, zoals gebrek aan voorzieningen of een gevoel van onveiligheid.

Rollen bewonersgroepen in sociale inclusie

Alle bewonersgroepen gaven aan open te staan voor deelname van mensen met een beperking, maar niet alle bewonersgroepen zagen een rol voor zichzelf weggelegd in het proces van sociale inclusie. Ook hierin zijn verschillende patronen zichtbaar:

- Een deel van de bewonersgroepen zag **geen rol** voor zichzelf weggelegd in het proces van sociale inclusie. Deze bewonersgroepen richtten zich grotendeels op inspraak, leefbaarheid of belangenbehartiging.
- Een ander deel van de bewonersgroepen hadden vooral een **externe rol** in sociale inclusie. Ze deelden bijvoorbeeld informatie over activiteiten met zorginstellingen. Ze stonden open voor mensen met een beperking in de sociale rol van bezoeker.
- Andere bewonersgroepen hadden een **interne rol** in sociale inclusie. Mensen met een beperking deden mee in een sociale rol van deelnemer of vrijwilliger. Daarnaast zetten deze bewonersgroepen zich actief in om deelnemers voor hun activiteiten te werven.

De toegankelijkheid van de bewonersgroepen werd mede bepaald door de beeldvorming ten aanzien van mensen met een beperking. De bewonersgroepen die een interne rol hadden, zagen mensen met een beperking vooral als medeburgers. De bewonersgroepen die geen of alleen een externe rol hadden, zagen mensen met een beperking vooral in de rol van cliënt. Het beeld van de rol van 'cliënt' leverde vooral belemmeringen op voor de sociale rollen van vaste deelnemer of vrijwilliger.

Cliënt-identificatie als belemmering

Deze beeldvorming ten aanzien van mensen met een beperking was ook zichtbaar op individueel niveau. Een groot deel van de respondenten identificeert zich met de rol van cliënt.¹ Het onbewust identificeren met de rol van cliënt is een voorbeeld van een *adaptive preference*. *Adaptive preferences* worden gevormd door sociale normen die gangbaar zijn in een samenleving (Terlazzo, 2015). Het gaat om geïnternaliseerde sociale normen, die een negatieve impact hebben op autonome keuzes en kwaliteit van leven.

Mensen die zich *onbewust* identificeerden met de rol van cliënt waren wantrouwend ten opzichte van wijkcentra, waar 'gewone' wijkbewoners kwamen die geen beperking hadden. Deze respondenten rekenden vaker professionals tot hun sociale netwerk. De onbewuste identificatie met de rol van cliënt leidde tot een *dubbele sociale uitsluiting*; enerzijds belemmerde het participatie in de wijk en anderzijds leverde het geen gelijkwaardige sociale netwerken op.

Wijkspecifieke patronen van sociale inclusie

In de drie verschillende wijken zijn verschillende patronen in sociale inclusie gevonden, die bepaald werden door een mix van verschillende factoren, zoals de ontstaansgeschiedenis, de demografische samenstelling, het aantal en soort voorzieningen en beeldvorming ten aanzien van de wijk. Het **niveau van sociale verbinding** heeft betrekking op het ontstaan van de sociale interacties en geeft inzicht in de daadwerkelijke mogelijkheden voor sociale inclusie in een wijk.

¹ Let wel, het gaat hier niet over respondenten die zich *bewust* identificeren met de rol van cliënt om bijvoorbeeld stigma te doorbreken of hun ervaringen inzetten in belangenbehartiging.

In één van de wijken ontstonden sociale interacties voornamelijk op het niveau van burens. Deze wijk werd beschouwd als een typische volkswijk. Er bestond een lange traditie van gemeenschapsvorming. Bewonersgroepen hadden vooral een externe rol in sociale inclusie en stonden open voor de sociale rol van bezoeker, maar nauwelijks voor de sociale rol van deelnemer of vrijwilliger. Op het niveau van gemeenschapsvorming was sprake van een *glazen plafond*.

In één van de andere wijken ontstonden nauwelijks contacten op burenniveau, maar juist via bewonersgroepen. Deze wijk werd aangeduid als anoniem. De meeste bewonersgroepen hadden een interne rol en wijkbewoners met een beperking deden mee als bezoeker, vaste deelnemer en vrijwilliger. Informele maatjes stimuleerden deelname aan activiteiten in de wijk. De beperkte mogelijkheden van sociale inclusie op het niveau van burens was vooral een belemmering voor mensen met een lichte verstandelijke beperking.

De wijk zelf als belemmeringen

In een aantal gevallen vormde wijk zelf ook een belemmering voor het verwezenlijken van meerdere capabilities. Sommige respondenten hadden directe negatieve ervaringen, zoals vernieling aan de woning of persoonlijke bedreiging. Andere respondenten hadden passieve ervaringen, zoals genegeerd worden in de straat. De negatieve ervaringen belemmerden in vrijwel alle gevallen de sociale rol van buurman of buurvrouw en deelname aan activiteiten.

Indien deze respondenten geen vaste dagbesteding hadden, vormde de wijk een *noodzakelijke plek* om netwerken te vormen. Voor deze groep had de wijk als belemmering een grotere impact. Verhuizen leek een voor de hand liggende oplossing, maar door woonbeleid golden lange wachttijden. Daarmee vormde woonbeleid een structurele belemmering.

Beelden die over de wijk bestaan komen lang niet altijd overeen met de daadwerkelijke ervaringen die mensen hebben. Over één van de wijken bestond bijvoorbeeld een positief beeld, maar de daadwerkelijke ervaringen lieten veel voorbeelden van sociale intolerantie zien. Deze beelden over de wijk werden vooral naar buitenstaanders toe opgehouden, zoals naar bewoners van andere wijken of professionals. Individuele keuzes van bewoners om te verhuizen zijn bijvoorbeeld gebaseerd op deze beelden, maar ook professionals kunnen hun keuzes en handelingen hierop baseren.

De rol van buurman en vrijwilliger als stimulans

Naast belemmerende factoren, zijn er ook stimulerende factoren gevonden die bepalend zijn voor het proces van sociale inclusie. Sommige sociale rollen hebben een positief effect op meer dan één capability, zoals de sociale rol van vrijwilliger. Deze rol vergroot het sociale netwerk en stimuleert talentontwikkeling. Dat levert waardering op van anderen. Vrijwilligerswerk is een zinvolle invulling van de week, vergelijkbaar met betaalde arbeid. De meeste sociale contacten in de wijk ontstaan via sociale rol van buurman of buurvrouw. Deze sociale rol had een positieve stimulans op meerdere capabilities indien er sprake was van wederkerig en intensief contact, zoals bij elkaar op bezoek gaan.

Aanbevelingen

Het verdient aanbeveling dat de gehandicaptensector, de geestelijke gezondheidssector en de welzijnssector radicaal anders gaan werken als het gaat om sociale inclusie. Allereerst is het van belang om sociale inclusie in de wijk niet als een project te zien, maar als een doorlopend proces en hier de werkprocessen ook op in te richten. Daarnaast is het van belang dat alle professionals kritisch reflecteren op de eigen beeldvorming ten aanzien van mensen met een beperking.

Het verdient aanbeveling voor beroepsbeoefenaars in de praktijk om meer aandacht te besteden aan de sociale rol van buurman of buurvrouw. Het verdient daarnaast aanbeveling dat beleidsmakers van lokale en nationale overheden, maar ook van (semi)publieke instellingen, kritisch kijken naar de gevolgen van beleidsmaatregelen voor meerdere capabilities. Met andere woorden, hoe 'capability-proof' is een beleid.

Tot slot zou een index, zoals de Human Development Index, ook ontwikkeld moeten worden voor sociale inclusie op wijkniveau. Het zou een objectief instrument moeten zijn dat gericht is op daadwerkelijke keuzemogelijkheden. Een *Sociale Inclusie Index* op wijkniveau is steunend om verschillen tussen en binnen gemeenten zichtbaar te maken, met als doel sociale inclusie voor alle burgers in Nederland te bevorderen. Sociale verbinding in de wijk heeft voor iedereen een andere betekenis, maar moet voor iedereen bereikbaar zijn.